УДК 811.161.2

І. А. Коляда, Є. В. Карасюк
Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова

РОЛЬ ПРОТОПРЕСВІТЕРА О. ГАВРИЇЛА КОСТЕЛЬНИКА У РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ: ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ

У статті аналізується історичний аспект літературної та мовознавчої діяльності протопресвітера о. Гавриїла Костельника. Актуальність дослідження полягає в тому, що постать о. Гавриїла, незважаючи на здобутки сучасної історичної науки, продовжує залишатись контроверсійною, а його наукова та творча спадщина в повній мірі не висвітлена та трактується не однозначно.

Ключові слова: УГКЦ, релігійний діяч, Гавриїл Костельник, мовознавство, українська національна ідея.

У часи незалежності України активно зростає інтерес до історичного минулого, особливо до тих діячів, діяльність яких свідомо замовчувалися або ж заідеологізувалась, висвітлювалась у вигідному кон'юнктурному контексті, що унеможливлювало формуванню історично об'єктивного портрету видатних діячів української культури. Особливо це стосується діячів Української греко-католицької церкви, які водночас не лише творили оригінальну релігійну філософію, вписавши цікаву сторінку в розвиток української духовної культури, а й були проповідниками націотворчого процесу в українських землях, що перебували у складі інших держав. Одним із найбільш авторитетних та освічених священиків УГКЦ у Західній Україні та переконаним прихильником української національної ідеї був о. Гавриїл Костельник, який ніколи не стояв осторонь політичних і культурних подій, сучасником яких був. Особистість мислителя, громадянина, душпастора о. Гавриїл, незважаючи на здобутки сучасної історичної науки, продовжує залишатись контроверсійною, що зумовлено всією неоднозначністю епохи, на яке припало його життя, творча та наукова діяльність. Тому дослідження місця та ролі Гавриїла Костельника у формуванні та збереженні сучасної української церкви, його громадська та політична, націо-культурна діяльність є актуальною та науково значимою для сучасної української історичної науки.

Серед наукових праць, які присвячені творчій діяльності та життєвій позиції протопресвітера о. Гавриїла можна виділити такі напрямки у дослідженнях, зокрема: характеристика релігійних та філософських поглядів (Я. Петрук [19], О. Петрук [17; 18], І. Мірчук [15], О. Гірник [4; 5], Д. Лагудза [13]), погляди на роль УГКЦ, її місце в процесі націогенезу українського народу, виробленню української національної ідеї, творенню власне Української помісної соборної церкви (Н. Мадей [14], Д. Лагудза [13], Д. Тамаш [21]), аналіз життя та громадсько-політичної діяльності Г. Костельника (Я. Дашкевич [7], О. Пагіря [16]), його роль у процесах, пов'язаних з реалізацією радянським режимом політики ліквідації УГКЦ, боротьби з самостійницьким рухом у Західній Україні (Д. Веденєєв та О. Лисенко[2]), деякі аспекти з літературної творчості (Л. Белей [1], В. Стеценко [20]). З-поміж них єдиним комплексним дослідженням в якому здійснено спробу всебічного та об'єктивного аналізу особистості Г. Костельника є робота хорватського професора Д. Тамаша «Гавриїл Костельник медзи доктрину и природу» [21]. Проте, у цих працях в недостатній мірірозкрито такий важливий напрямок у його науковій діяльнос-

© І. А. Коляда, Є. В. Карасюк, 2019

ті як літературна та мовотворча. Це і становить наукову новизну нашого дослідження. Метою якого є охарактеризувати цей напрямок у діяльності Гавриїла Костельника та з'ясувати його значення для сучасного українського суспільства.

Українська нація на сучасному етапі свого розвитку переживає новий складний націотворчий процес в умовах глобалізацій них змін та трансформацій. Тому цілком логічно, що перед нею постають нові виклики та проблеми. Одним з таких надважливіших викликів для українського суспільства є захист та розвиток своєї національної мови – української. Адже, мова є духовним скарбом нації. Це не просто засіб людського спілкування, це колективна пам'ять народу, в якій відображена його історія. Саме вона формує і визначає свідомість, творить людину та її культуру.

Український богослов, церковно-громадський діяч, письменник, мовознавець та історик, доктор філософії о. Гавриїла Костельника – один із тих, внесок яких є найбільш значним та вагомим у розвиток українського мовознавства. Варто зазначити, що як і більшість його релігійної, націотворчої та культурницької діяльності, вона не в повній мірі висвітленою та однозначно трактованою.

Протопресвітер Гавриїл Федорович Костельник народився 15 червня 1886 р. у Руській Керестурі (південна Угорщина) в українській селянській багатодітній родині, яка приналежала до УГКЦ. Деякі автори подають як місце його народження с. Бачки у Хорватії [29, с.48]. З шістьох дітей (три брати та три сестри) – лише Гавриїл здобув високу освіту. Після сільської початкової школи Г. Костельник закінчив хорватську гімназію в Загребі. З початком другого навчального курсу (січень 1907 р.) Митрополит Андрій Шептицький за активної участі югославського єпископа Діонізія Няраді переводить Гавриїла Костельника у Львів до духовної семінарії. По закінченні її 1911 р. Митрополит Андрій направляє випускника на студії до Фрайбурга (Швейцарія), де за два роки 27-річний Костельник захищає докторат з філософії «Про основні принципи розумового пізнання» (латинською мовою). Після повернення до Львова він у 1913 р. одружується з Елеонорою Зарицькою, донькою відомого директора Перемишльської гімназії. Того ж року диякон Гавриїл Костельник підписує «Исповідування католицької віри від Апостольського престолу Римського Восточним предписане». Відтак для греко-католиків Галичини висвячується новий душпастир [3, с.45].

Ще в юнацькі роки проявляється поетичний талант Г. Костельника, він складає вірші, пише твори різного змісту латинською, німецькою і, звичайно, українською мовами. Зокрема, у 1904 році 17-річний Костельник опублікував рідною говіркою в Жовкві поетичну збірку «З мойоговалала...» («З мого села»). Варто відзначити, що Г. Костельник писав вірші й хорватською мовою, які ввійшли до збірок «Романси і балади» (Загреб, 1907), «Горскіесімфоніє» (Загреб, 1911), «Тренуці» (Загреб, 1917) [13].

Гавриїл Костельник, як зауважували тогочасні критики, одним з перших серед галицького духовенства під час І-ї світової війни своїм запальним словом закликав народ прозріти й піднятися з колін. Вважаючи Україну, пошматовану численними загарбниками, єдиною державою, звертається до неї, як цілісного етнічного організму. Саме під час Першої світової війни в політиці Австро-Угорщини постало польське і українське питання. Розвалилася велика імперія, наближався мирний договір, Україна сподівалася відвоювати самостійність. І ось, не інакше, як на замовлення певних кіл, з'являється книга з тенденційними, спеціально підібраними фактами історії, які свідчать проти українців – вони, мовляв, не варті своєї держави, бо ніколи не були окремим народом. Це ті самі русини, що й росіяни.

Професор Краківського університету Станіслав Смолька в 1916 р. опублікував солідну, фундаментальну, на його погляд, працю (460 с.). Вона відразу була перекладена французькою мовою, що свідчить про намагання видавців ознайомити з її змістом усю Європу. У 1917 р. Г. Костельник пише відповідь-рецензію на книгу професора С. Смольки «Російський світ» (DiereussischeWelt). Варто віддати належне його мужності, – Г. Костельник звернув увагу на політичний мотив виходу такої великої за обсягом книги у воєнний час, коли її ініціатори не рахувалися з витратами. «Навіщо видана ця книга, ще незавершена, з таким поспіхом і розрахована на всю Європу? – запитує Гавриїл Костельник, і роз'яснює: «Не може бути сумніву, що кн. п. Смольки обчислена на те, щоби Українці стратили на вартости в очах тих кругів, для котрих та книга призначена. А оскільки більше Українці стратять, остільки більше Поляки зискають» [8, с.5].

У нарисах «Дзеспада наша бешеда» та «Наша бешеда» о. Г. Костельник порушує питання глотогенезу мови руснаків Югославії, доводить, що руська мова (руска бешеда) – це діалект української, який зазнав впливів збоку польської та словацької мов [1, с.122-136].

Необхідно зазначити, що оповідання та вірші Гавриїла Костельника, написані бачванським варіантом української літературної мови, наснажені патріотичним духом, а поезія «Станьце, брацамойо!» – стала національним гімном бачванських українців. Свою любов до малої батьківщини, прагнення прислужитися її духовній культурі – Костельник зумів органічно поєднати з українською національною свідомістю, про що свідчить його поема «Встань, Україно! Пісні неволі й визволення» (1918) [11]:

Встань, Україно-ненько,
Сядь на володарський престол,
Уберися в шелом, возьми берло
в руки,
Мечем опережися
І пануй над своїми дітьми!..
Встань, Україно!

Згодом у статті «Яка наша народна назва?», надрукованій у «Календарі Просвіти» за 1920 р., Г. Костельник подає таку відповідь на поставлене запитання «Не може бути краща й відповідніша назва для нашого народу, як назва українець, а для батьківщини нашого народу – Україна. З цією назвою пов'язане й нове відродження нашого народу» [10, с.167]. згодом ще в одному творі, у 1935 р.– «Чом сом постал українец?», Г. Костельник детально із широким залученням мовознавчих, історичних, етнографічних, фольклористичних фактів обгрунтовує належність бачванців до українського етносу, чим визначив і власну національну ідентичність, як українця [13, с.47]. Крім національно-патріотичної лірики та нарисів, ще за молодих років Г. Костельник пробував себе в драматургії. І написав, що дуже важливо, саме бачванською говіркою п'єсу «Гу Христові», яка була опублікована у Керестурі в 1923 році, а згодом її переклали українською мовою як сценічну п'єсу для дітей, під назвою «До Віфлеєму», яка була видана у Львові у 1925 році. Роком раніше у Сремських Карлівцях обнародувана його біблійна переробка «Єфтайова дзивка» («Єфтаєва донька»), основою якої став сюжет про дивовижне пожертвування дочки ізраїльського судді Єфтая. Бачванський журнал «Руски Новины» зауважував: у селі Коцури цю трагедію ставили не менше чотирьох разів, викликаючи в глядачів сльози. До речі, досить змістовну рецензію на цей твір

опублікував у журналі «Нива» за 1925 рік (№4) П. Хомин, який після звільнення Г. Костельника від обов'язків редактора посів цю посаду, декларуючи у вступній статті власну прокатолицьку орієнтацію. «Своєю живою акцією, глибоким трагізмом, що місцями переплітається з гумором, а місцями – хвилюючою лірикою, – писав він, – цей твір дійсно може захоплювати» [9].

Вагомий внесок здійснив Гавриїл Костельник й в українське мовознавство. Автор таких вище згаданих праць як: нарис «Дзе спада наша бешеда», «Граматика бачванско-рускей бешеди», «Яка наша народна назва?», «Чом сом постал Українец?», «Наша бешеда». Проте апогеєм його творчої спадщини можна вважати опубліковану у 1923 р. – «Граматику бачванско-рускей бешеди». Як слушно зауважував професор Л. Белей, що Г. Костельник заклав основи бачванськo-сримсько-української літературної мови – руского язика. Відзначає, що Костельник творив руський язик у межах українського етнокультурного простору [1, с.122].

У цій праці розглянуто проблеми морфології синтаксису, графіки, орфографії, фонетики, словотворення та лексикології руської літературної мови. Вже в передмові до своєї «Граматики» Костельник зазначає, що вона демонструє діалект, який досить віддалений від книжної мови і спрямована те, щоб краще зрозуміти звідки походить бачвано-руська мова, які її особливості і звідки вона походить. Дослідження складається із передмови, шести частин та додатку. У передмові автор наголошує на тому, що «бачванско-руска бешеда – це діалект книжної української мови, хоч і досить віддалений від неї і створена для того, щоб краще зрозуміти українську літературну мову» [12]. У своїй «Граматиці» Г. Костельник проводить паралелі, які є спільними із українською літературною мовою та її варіантом, зокрема бачванско-рускей бешедою.

Перший розділ «Граматики» присвячений фонетичним аспектам, у яких порушується питання написання та вимови букв та звуків, подаються м'якість звуків, спрощення (випадання) звуків, складоподіл та наголошування слів. Гавриїл Костельник наголошує, що бачванські русини є українцями і послуговуються кириличною азбукою, адже «тоту азбуку хасновали ше нашо дідове, з тоту азбуку написани шицки нашо книжки як церковни, так шветски» [12, с.243]. Автор «Граматики» слушно зауважує, що автентичність кирилиці не могла зберегтись, а у кожній говірці відбулись ті чи інші фонетичні або іншого роду зміни, які є наслідком різних асимілятивних, історичних та інших процесів [12, с.248].

У другому розділу «Граматики» проаналізовано творення слів та їхнє значення, а також вказано на запозичення, як один із способів творення слів. Фактично – це розділ, присвячений лексикології та словотвору руської мови. Костельник зауважує, кожна мова має запозичені слова, особливо, якщо в одній країні проживають народи, які спілкуються різними мовами, то запозичення є необмінним явищем. Але, за словами автора, якщо у мові є питоме слово, то не потрібно запозичати з іншої мови, а вживати слово рідної мови. Запозичення ж, на думку протосвітера, потрібні тільки в разі відсутності слова на позначення певного поняття [12, с.278].

Третя частина «Граматики» присвячена аналізу відмінюванню слів, тобто розділу мовознавства – морфології; четверта – прислівникові, прийменникові, сполучникам, частці та вигукам (словам, які не відмінюються); п'ята – синтаксису; шоста – граматичним особливостям творення та написання слів [12].

Варто зазначити, що у дослідженні автор навів близько 380 термінів руської мови. «Граматика» Гавриїла Костельника є, по суті, першою спробою щодо кодифікації бачвано-руської мови як варіанту української літературної мови. Ті паралелі, які наводить автор у порівнянні з українською літературною мовою,

або, як він її називає – книжною мовою, яскраво свідчать про те, що бачвано-сримський говір є варіантом української літературної мови, який з'явився в силу геополітичних особливостей, тобто у зв'язку із переселенням українців із північно-східної Пряшівщини і Закарпаття (з сер. 18 ст.) та із Галичини (кін. 19 ст.) на територію Бачки та Сриму), і є говіркою українців західноукраїнських земель (бачванських русинів).

Окрім граматики, мовні питання Гавриїл Костельник порушує і в інших працях, у яких доводить, що бачванські говірки є діалектом української мови, який зазнав впливів з боку польської та словацької мов. У статтях «Яка наша – народна назва?», «Чом сом постал Українец?» детально, з широким залученням мовознавчих, історичних, етнографічних, фольклористичних фактів він обґрунтовує належність бачванців до українського етносу [13, с.47].

Таким чином, о. Гавриїл Костельник ввійшов в історію не лише як відомий теолог чи філософ, або ж борець за незалежність України та автокефалію української церкви, а й як людина, що популяризувала українську мову та зробила значний внесок у кодифікацію її правил. Його поетична спадщина відзначається значною патріотичною тематикою, любов'ю до своєї Батьківщини та була спрямована на утвердження та популяризацію української мови серед населення західноукраїнських земель, що перебували у складі Польської держави. Його поправу можна вважати одним з творців сучасної літературної української мови. Адже у свої «Граматиці» автор не лише доводить, про те, що бачвано-сримський говір є варіантом української літературної мови, який з'явився в силу геополітичних особливостей розвитку краю, а й розглядає та досліджує проблеми морфології, синтаксиси сурусинської, а, власне, української літературної мови, кодифіковано графічну систему та визначено основні принципи орфографії. Окремі її розділи присвячені проблемам фонетики, словотворення та лексикології руської мови.

Список використаних джерел:

1. Белей Л. Гавриїл Костельник як творець бачвансько-сримського варіанта української літературної мови / Л. Белей // Гавриїл Костельник на тлі доби: пошук істини : збірник наукових праць. – Львів ; Ужгород : Гражда, 2007. – С. 122-136.
2. Вєдєнєєв Д. «Самый образованный священник Западной Украины...» Радянські спецслужби й о. Гавриїл Костельник у 1939-1948 роках / Д. Вєдєнєєв, О. Лисенко // Сторінки воєнної історії України, 2016. – Вип. 18. – С. 120-134.
3. Возняк Г. Мирон Зарицький – поет математичних формул / Г. Возняк, О. Осадча, Л. Сорока. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2009. – 104 с.
4. Гірник О. Гавриїл Костельник як філософ на порозі нової наукової парадигми / О. Гірник // Історія релігій в Україні. – Львів : Логос, 2006. – Кн. II. – С. 61-69.
5. Гірник О. Пошук ідентичності як «principium movens» творчості Гавриїла Костельника / О. Гірник. – Ужгород : Гражда, 2008. – С. 17-89.
6. Гриньох І. Російсько-більшовицький погром / І. Гриньох // Світильник істини. Джерела до історії Української богословської академії у Львові. – Торонто ; Чікаго, 1983. – Ч. III. – С. 333-382.
7. Дашкевич Я. Постаті: Нариси про діячів історії, політики, культури / Я. Дашкевич. – 3-є вид., доповн. – Львів : Літературна агенція «Піраміда», 2016. – 924 с.
8. Костельник Г. У відповідь проф-ви Станіславови Смольці з нагоди єго книжки «Die reussische Welt» / Г. Костельник. – Львів, 1917. – 63 с.
9. Костельник Г. Сотворення / Г. Костельник // Нива. – 1923-1924. – Ч. 8-9. – С. 291-300; Ч. 10. – С. 354-361; Ч. 11. – С. 398-404; Ч. 2-3. – С. 68-76; Ч. 54. – С. 17-182; С. 7-8, С. 227-232.

10. Костельник Г. Яка наша народна назва? / Г. Костельник // Ultra posse. Вибрані твори. Серія Ucrainica: ad fontes. – Ужгород : Гражда, 2008. – Кн. III. – С. 165-167.
11. Костельник Г. Встань, Україно! Пісні неволі і визволення / Г. Костельник // Ultra posse. Вибрані твори. Серія Ucrainica: ad fontes. – Ужгород : Гражда, 2008. – Кн. III. – С. 115-116.
12. Костельник Г. Граматика бачваньско-рускей бешеди / Г. Костельник // Проза на руским літературним язику. – Нови Сад : Руске слово: Завод за культуру войводянских Руснацох, 2011. – С. 245-246.
13. Лагудза Д. Феномен д-ра о. Гавриїла Федоровича Костельника в історії української літератури / Д. Лагудза // Збірник тез доповідей III міжнародної курсантсько-студентської наукової конференції «Культура як феномен людського духу багатогранність і наукове осмислення». – Львів : ЛДБЖД, 2015. – С. 47-49.
14. Мадей Н. Концепція Української греко-католицької церкви Г. Костельника / Н. Мадей // Гавриїл Костельник на тлі доби: пошук істини : збірник наукових праць. – Львів ; Ужгород : Гражда, 2007. – С. 175-182.
15. Мірчук І.Л. Філософські погляди Гавриїла Костельника : автореф. дис. ... канд. філос. наук : 09.00.05 / І.Л. Мірчук. – Львів, 2002. – 20 с.
16. Пагіря О. Гавриїл Костельник та ОУН: проблема стосунків (1941-1948 рр.) / О. Пагіря // З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. – 2009. – №33. – С. 387-416.
17. Петрук О. Відвертість віри та трагедія о. Гавриїла Костельника / О. Петрук // Поступ. – 2000. – №107. – С. 10.
18. Петрук О. Матеріали до бібліографії Г. Костельника. Українські джерела (1904-1944) / О. Петрук // Гавриїл Костельник на тлі доби: пошук істини: збірник наукових праць. – Львів ; Ужгород : Гражда, 2007. – С. 431-482.
19. Петрук Я. Етичні погляди у філософській системі Гавриїла Костельника / Я. Петрук // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія: Філософія. – 2014. – Вип. 16. – С. 79-89.
20. Стеценко В. Гавриїл Костельник – оригінальний релігійний мислитель і філософ / В. Стеценко // Вісник Львівського університету. Серія філософські науки. – Л. : Видавництво ЛНУ ім. І. Франка, 2011. – Вип.14. – С. 113-123.
21. Тамаш Д. Гавриїл Костельник медзи доктрину и природу / Д. Тамаш. – Нови Сад : Руське слово, 1986. – 322 с.

The article professor I. Koliada, Y. Karasyuk analyzes the historical aspect of the literary and linguistic activity of the Protopresbyter Fr. H.Kostelnik. The study identifies the main areas of such activity, and identifies priorities in his work. The author proves that such activity of the pastor was quite important and has a national creative function for the modern Ukrainian society, in addition it gives the opportunity to consider Fr Havryil is one of the creators of modern Ukrainian.

Key words: religious figure, Havryil Kostelnyk, linguistics, Ukrainian national idea.

Отримано: 10.09.2019